

Деякі теоретичні аспекти побудови сучасної антитерористичної парадигми

Марія Гуцало,

аспірант кафедри соціально-гуманітарних дисциплін
Європейського університету (Київ)

Стаття присвячена одній з найгостріших проблем сучасності – міжнародному тероризму. На підставі емпіричного дослідження теоретичних підходів до питання протидії у глобальному і регіональному аспектах пропонуються методологічні принципи вирішення цієї проблеми, що дозволить науково коректно підходити до визначення пріоритетів побудови сучасної антитерористичної парадигми. Новизною запропонованого підходу є те, що теоретичні напрацювання переведено в площину комплексного проекту Моделі Національної програми протидії тероризму й екстремізму.

Сучасний міжнародний тероризм, це небезпечне системно-соціальне явище XXI століття, зумовлений, на наше переконання, системною кризою світового суспільного розвитку. Людство має усвідомити весь масштаб нових загроз своїй безпеці, а відтак визначити адекватні методи і засоби протидії цим загрозам. Для реалізації цього вельми непростого завдання необхідно, передусім, вийти на новий рівень політичного мислення. Й ініціатива тут має належати світовій науковій спільноті, провідним міжнародним інститутам.

Передусім необхідно переглянути форми і методи антитерористичних дій, що досі практикуються. І нині вони обмежуються переважно військовими, поліційними, розвідувальними та іншими організаційно-обмежувальними заходами. Цей стандартний набір силових методів виявився, як засвідчили події останніх років, м'яко кажучи, малоефективним. Отже, назріла потреба сформувати нову філософію глобальної безпеки. На підтримку нашої тези процитуємо офіційний документ: „Будь-яке вагоме визначення безпеки не може відтепер обмежуватися воєнною тематикою; необхідно визнати необхідність інтегрального підходу до умов, які породжують нестабільність суспільств і деградацію особистості” [1, с. 3].

Марія Гуцало

Зважмо у зв'язку з цим: міжнародна терористична організація „Аль-Каїда” з її численними філіями, скоріш ідеологічними, ніж організаційними, де-факто набуває своєрідної міжнародно-інституалізаційної легалізації. Вона прагне перетворитися на впливовий суб'єкт формування нового світоустрою. То ж чи може світова спільнота ігнорувати таку тривожну обставину? І що нас чекає в недалекому майбутньому?

Мета статті передбачає спробу осмислення, щоправда, в ескізному варіанті, окремих теоретичних підходів до організації системної протидії сучасному тероризму в глобальному і регіональному аспектах. Такий підхід, на нашу думку, може бути плідним, оскільки узагальнення результатів відповідних досліджень дозволить визначити ефективні форми і методи протидії йому. Нехтування ж науковою методологією призводить до непродуктивних висновків, спричинених „аберацією близькості” (Л. Гумільов), що, зокрема, й засвідчує поява такого поняття, як „ісламський тероризм”. У цьому зв'язку, до речі, З. Бжезинський в дискусії з американськими радикалами зазначав, що з релігійної точки зору іслам навряд чи можна вважати більш ворожим глобальній демократії, ніж буддизм, іудаїзм чи християнство [2]. Головне, що стимулює терористичні загрози, так це, наголошує американський політолог, джерела та умови, які породжують фанатичні мотивації, настрої, переконання, рішення. Перемоги у боротьбі з міжнародним тероризмом можна добитися хіба лише тоді, коли буде виявлено соціальні об'єкти масових збуджень, а також усвідомлено, що „це не стільки військова, скільки ідеологічна, соціальна й моральна сила”, яка руйнує серця і свідомість людей. Ось чому провідну роль має відігравати „пропаганда цінностей, ідеалів, ідей” [3, с. 558].

Поняття „міжнародний тероризм” є досить розмитим. У цьому контексті націоналізм і сепаратизм, які часто відносять до джерел тероризму, можна розглядати і як засіб руйнації, і як ресурс соціального прогресу. Адже, на думку колишнього Генерального секретаря ООН П. де Куельяра, іноді важко сказати, де закінчується тероризм і де розпочинається боротьба за самовизначення. Ця дилема значною мірою обумовила те, що науковці так і не спромоглися хоч більш-менш чітко визначити поняття „тероризм”. На жаль, твердження тепер уже теж колишнього Генерального секретаря ООН К. Аннана, який репрезентував основні положення Глобальної контртерористичної стратегії, що тероризму немає виправдання і будь-який тероризм є неприйнятним, не дає можливості зрозуміти у боротьбі проти чого 192 держави - члени ООН об'єднують свої зусилля [4]. З одного боку, йдеться про те, що міжнародній спільноті необхідно виробити просте й зрозуміле визначення поняття „тероризм”, яке б містило моральну оцінку того, що напади й убивства мирних громадян неприйнятні під жодними гаслами. З іншого ж боку,

дослідники проблем екстремізму й тероризму вважають, що ідеальним було б визначення, яке „оцінює це явище як самостійний агресивний акт без територіального, етнічного, політичного, релігійного, економічного чи іншого підтексту. Це має бути безоціночне визначення, яке відображає винятково сутність самого явища як такого” [5, с. 35].

Коли тероризм одержить зрозуміле й загальноприйнятне визначення, то й вироблення механізмів протидії йому стане справою простішою. Але це тільки один (і не головний) аспект досліджень. Значно важливіше (і складніше) побудувати таку парадигму протидії міжнародному тероризму, яка б мала системний багаторівневий характер і унеможлиблювала або хоч мінімізувала появу джерел терористичної загрози.

Слід зазначити, що боротьба з тероризмом точиться протягом не одного століття. Але тільки після 11 вересня 2001 року проблему антитерористичних дій почали розглядати не лише з точки зору оперативного-розвідувального і правоохоронного реагування – поглибилися спроби комплексного вирішення проблеми. Пріоритетними напрямками цієї діяльності, як вважають експерти, є такі аспекти, як вдосконалення антитерористичної міжнародно-правової бази, активізація боротьби з фінансуванням тероризму (зокрема, перекривання каналів його підживлення за рахунок обігу наркотиків, відмивання брудних грошей), протидія доступу терористів до засобів масового ураження та їх доставки, посилення контролю за обігом звичайних видів озброєння, заходи для забезпечення права людини на захист від насилля [6, с. 17].

Нині актуалізувалися проблеми інформаційно-ідеологічних, соціально-психологічних, культурно-цивілізаційних аспектів протидії міжнародному тероризму, такі, зокрема, як „діалог культур”, „культура миру”, „альянс цивілізацій”, „ЗМІ проти тероризму” тощо). У зв'язку з цим важливо, на нашу думку, розробити систему індикаторів для визначення світоглядного підґрунтя носіїв ідеології тероризму, яка б унеможлиблювала його життєздатність. Як зазначає Б. Нетаньяху, „першим і найбільш потужним бар'єром на шляху до поширення тероризму є ідеологічна боротьба. Інтелектуальні осередки вільного суспільства... потребують постійного зміцнення і захисту. А це, в першу чергу, означає виховання в людях настановлення на те, що сутність демократичних суспільств, те, чим вони відрізняються від диктатур, є дотримання принципу врегулювання конфліктів ненасильницьким шляхом, шляхом аргументації, дискусій, а якщо питання вкрай важливе, то й шляхом голосування, але аж ніяк не за допомогою куль” [7, с. 52]. Саме системність і комплексність застосування профілактичних заходів, що ґрунтуються, перш за все, на принципах гуманізму, може сприяти досягненню консенсусу представників різних культур.

Хоча й досі домінує концепція „війни з тероризмом”, вона все ж дещо

трансформується. Правда, наслідки цієї трансформації передбачити не просто. Скажімо, на переконання колишнього заступника міністра торгівлі США, відомого підприємця Д. Роткопфа, йдеться про нове співробітництво держави в особі Пентагона і приватного сектора у виробленні й застосуванні принципово нових, технологічно ємних засобів боротьби з тероризмом. Як вважає Д. Роткопф, слід переглянути теперішній розподіл праці між публічною владою і приватним сектором, оскільки „вашингтонська адміністрація вже не може нести монопольної відповідальності за підтримання внутрішньої безпеки країни”. Віднині „невидима рука ринку” (в особі транснаціональних корпорацій), „більш гнучка й динамічна, ніж важка рука держбюрократії”, повинна перебрати на себе турботу про безпеку Сполучених Штатів [8].

Збройна боротьба з тероризмом навіть могутніх у воєнному відношенні держав стає безперспективною з багатьох причин. Одна з них полягає в тому, що збройне вторгнення на територію суверенних держав для ліквідації терористичних угруповань може сприйматися як військова агресія. Армійські і цивільні втрати, що постійно зростають, викликають роздратування громадянського суспільства як в країнах-нападниках, так і в країнах, що зазнали нападу. Тривалі воєнні дії, хай навіть і антитерористичного спрямування, стають серйозним конфліктогенним фактором, і тоді „активи боротьби з тероризмом перетворюються на пасиви, оскільки ті шари населення, що підтримували США та інших членів антитерористичної коаліції, стають їхніми противниками” [9, с. 11]. Це, зокрема, засвідчують коментарі експертів у зв’язку з недавно оприлюдненими окремими розділами таємної доповіді американських спецслужб про тенденції глобального тероризму. Аналітики одностайні у своїх висновках: військова кампанія США проти Іраку спричинила посилення в цій країні екстремізму, там виникли численні нові терористичні угруповання, що посилює загрозу для всього світу.

Для США беззаперечним імперативом залишаються воєнні акції, оскільки, як вважається, саме вони сприяють встановленню міжнародного порядку „на пріоритеті односторонніх дій та їх спроможності до таких дій” [10, с. 6]. У європейському підході наголос робиться на певних структурно-організаційних перетвореннях, спрямованих на створення безпечного середовища. Саме цим характеризується концепція безпеки ЄС, яка остаточно сформувалась після подій 2004 року в Мадриді, коли масштабна терористична атака засвідчила, що Європа для міжнародного тероризму стала реальною мішенню. „Як об’єднання 25 держав з населенням понад 450 мільйонів чоловік і з внутрішнім валовим продуктом, що становить чверть світового ВВП, Європейський Союз неминуче стає глобальним гравцем... і має бути готовим нести свою частину відповідальності за глобальну безпеку”, говорить в одному з головних документів, присвячених цій проблемі [11]. В цілому Рада Європи напрацювала солідну

правову базу протидії міжнародному тероризму. Ця база ґрунтується на принципах, згідно з якими з тероризмом необхідно боротися, дотримуючись прав людини, її свобод та верховенства права.

ЄС розглядає ООН і Раду Безпеки ООН ключовими структурами у боротьбі з міжнародним тероризмом. Правові основи протидії тероризму закладено 13 універсальними конвенціями ООН, а також резолюціями Ради Безпеки № 1267 (1999 р.), № 1373 (2001 р.), № 1540 (2004 р.), № 1566 (2004 р.) та № 1624 (2005 р.). Саме ООН є тим єдиним центром, що має повноваження на застосування миротворчого корпусу. Зміцненню міжнародного авторитету організації сприяє прийняття ООН у вересні 2006 року Глобальної контртерористичної стратегії. Цей документ прийнято у формі Резолюції з додатком Плану дій, у якому викладено заходи як ідеологічного, так і практичного характеру, що, безперечно, є спробою застосувати комплексний підхід до визначення шляхів боротьби з тероризмом, ефективність протидії якому на нинішньому етапі не викликає оптимізму. Адже роль ООН як нейтрального органу, що має врегульовувати нові й застарілі регіональні конфлікти, всупереч очікуванням, не посилюється. Піддається, зокрема, критиці механізм її санкцій. Критики звертають увагу, наприклад, на такий факт. Через санкції, застосовані проти режиму С. Хусейна з ініціативи США, в Іраку за десять років, що передували американській окупації, померло від голоду понад мільйон чоловік [12, с. 59].

Питання ускладнюється тим, що міжнародна спільнота в оцінці дій терористів іноді виходить з абсолютно протилежних позицій – від категоричного заперечення та протесту до моральної підтримки. Застосовується „подвійний стандарт, коли оцінка тих чи інших насильницьких дій часто залежить від політичних симпатій, релігійних переконань або національної приналежності” [13, с. 36].

Феномен міжнародного тероризму вимагає визначення наукових принципів, які мають застосовуватися при виробленні превентивних і профілактичних заходів стосовно нього. Необхідно підвищити якість досліджень причин тероризму, тенденцій його розвитку і на цій основі змодельовати науково обґрунтовані заходи протидії.

На підставі емпіричного дослідження теоретичних підходів до проблем протидії міжнародному тероризму ми пропонуємо такі методологічні принципи: ситуаційно-кризовий, організаційно-спрямований та системно-запобіжний. Вони, на нашу думку, визначають головні підходи до розробки антитерористичних акцій, заходів, операцій.

Питання ускладнюється тим, що міжнародна спільнота в оцінці дій терористів іноді виходить з абсолютно протилежних позицій – від категоричного заперечення та протесту до моральної підтримки. Застосовується „подвійний стандарт, коли оцінка тих чи інших насильницьких дій часто залежить від політичних симпатій, релігійних

переконань або національної приналежності” [13, с. 36].

Час вимагає, без перебільшення, зміни самої філософії антитероризму. На нашу думку, ефективним було б застосування науково-методологічної парадигми, котра найбільш повно відображала б складний, багатоаспектний характер сучасного тероризму. Тероризм належить розглядати як самостійну об’єктивну категорію, що набуває інтегрального характеру і характеризується: динамізмом проявів у різні історичні періоди; проникненням його в усі сфери життя соціуму, внаслідок чого розгортаються руйнівні процеси, що деформують саму тканину духовного і політичного життя; адаптацією до умов соціального середовища та відповідною модифікацією своїх сутнісних ознак; наявністю багатьох теророутворюючих чинників. Відповідно, визначення методів протидії потребує комплексних, цілеспрямовано взаємопов’язаних заходів, які повинні постійно оновлюватися, трансформуватися, випереджаючи еволюцію тероризму. Реалізація таких заходів вимагає відповідних управлінських рішень, координації всіх елементів системи протидії на міжнародному та національному рівнях.

Група українських аналітиків (у її складі й автор цих рядків) зробила спробу саме такий підхід покласти в основу запропонованого комплексу заходів, викладених у Моделі Національної програми протидії тероризму й екстремізму [14].

Модель Національної програми протидії тероризму та екстремізму (далі – Модель) була представлена для обговорення на Другому міжнародному антитерористичному форумі „Сучасна Україна в умовах нових загроз (тероризм і екстремізм)” (Київ, травень 2005 р.). Її було схвально оцінено Комітетом з питань національної безпеки і оборони Верховної Ради України.

Розробники Моделі дотримувалися чіткої моральної орієнтації і виходили з того, що нові світоглядні позиції у пошуках ефективних шляхів протидії тероризму вимагають подолання старої, конфронтаційної свідомості, на якій базується застосування традиційної силової моделі боротьби з тероризмом. Йдеться про необхідність впровадження комплексних заходів, зорієнтованих, перш за все, на протиставлення людиноненависницькій ідеології тероризму продуктивної гуманістичної альтернативи, на розробку інформаційно-суспільних проектів і програм, спрямованих на захист національно-культурної ідентичності, прав і свобод людини, налагодження міжкультурного діалогу в сучасному світі тощо. Ключовий елемент змісту Моделі полягає у сформуванні внутрішніх і зовнішніх умов для активної протидії тероризму й екстремізму шляхом об’єднання зусиль державних і недержавних інститутів, активізації потенціалу громадянського суспільства.

Прагнучи переосмислити традиційні підходи до подолання тероризму, враховуючи комплексний характер його складових та багатоманітність

причин, що зумовлюють його розвиток в сучасному світі, автори Моделі вже самим фактом її розробки намагалися привернути увагу суспільства до цього небезпечного соціального явища й наголосити на необхідності визначення адекватних заходів протидії з урахуванням широкого системного контексту, пронизаного довгостроковими інтересами безпеки.

В сучасних умовах самостійною силою, здатною змінити світ і уяву про нього навіть без існування для цього об'єктивних соціально-економічних даних, стала інформація. Суспільство перебуває під постійним інформаційним тиском. Отож встановлення „інформаційної однополярності” може призвести в недалекому майбутньому до зростання конфліктності у світі та ускладнення перспективи національно орієнтованого розвитку держав і народів. Зважаючи на це, створення єдиної науково-технологічної інформаційної платформи, на основі якої можна побудувати цілісну систему вивчення механізмів виникнення насильницьких стереотипів у суспільних відносинах, а також мотивів екстремістської поведінки й терористичних дій, є необхідною умовою розробки пропозицій для адекватної протидії тероризму, включаючи потенціал суспільної профілактики. Саме тому домінуючим компонентом Моделі є її інформаційно-гуманітарна складова, що передбачає реалізацію комплексу запропонованих інформаційних, гуманітарно-культурологічних, освітньо-просвітницьких заходів.

Україна нині набуває рис нового, цивілізованого формату розвитку. Та водночас держава обтяжена деструктивними соціальними проблемами, які містять значний терогенний потенціал. За таких умов заходи системної регуляції суспільних відносин, спрямованих на зниження рівня потенційних загроз та нейтралізацію живильного середовища для екстремістських настроїв, набувають важливого значення. Певним кроком на цьому шляху може стати Національна програма протидії тероризму та екстремізму, алгоритмом якої могла б виступити запропонована Модель.

Перед Україною постає проблема визначення власних підходів у сфері протидії міжнародному тероризму, які мають бути скоординовані з підходами світової спільноти. Це цілком відповідає завданням Глобальної контртерористичної стратегії ООН щодо просування на національному рівні всеохоплюючих, скоординованих та послідовних заходів боротьби з тероризмом [15].

Активна увага України в системі забезпечення міжнародної безпеки (Ірак, Косове тощо, ймовірність участі українського контингенту у врегулюванні ситуації в Лівані), посилення міграційних потоків (за свідченням експертів, через Україну пролягає майже 40 шляхів міграції, а показник кількості нелегалів, які осіли на території нашої країни, перевищує загальновизнані європейські норми у 20 - 25 разів і становить від 700 тисяч до 1 мільйона осіб) дозволяють говорити про наявність, перш

за все, зовнішніх передумов для терористичних атак, що становить загрозу національній безпеці України. Якщо ж взяти до уваги 88 проявів терористичного характеру, розкритих протягом першого півріччя 2006 року Службою безпеки України, то реальність терористичної небезпеки вже не видається штучною драматизацією ситуації. Тому та обставина, що у нас ще немає комплексної національної програми протидії тероризму, є фактором ризику, який потенційно впливає на зменшення рівня національної безпеки.

У Моделі Національної програми протидії тероризму та екстремізму наголошується на необхідності впровадження новітніх інформаційно-суспільних технологій подолання насильницьких стереотипів у суспільстві, зазначається, що ефективність протидії міжнародному тероризму значною мірою залежить від того, наскільки повно буде задіяний у цьому процесі потенціал громадянського суспільства. Такий підхід, на нашу думку, потенційно містить значні можливості.

Література:

1. OAS General Assembly meets in Barbados. – <http://www.oas.org/xxxiiga/english/docs-en/docs-items/Agres1840-02.htm> p.3.
2. **Бжезинский Зб.** Выбор. Глобальное господство или глобальное лидерство: Пер. с англ. – М.: Междунар. отношения, 2004.- 288 с.
3. **Илларионов С. И.** Терор и антитерор в современном мироустройстве. – М.: ООО „РИЦ „ПрофЭКО”, 2003. – 592 с.
4. **Кофи Аннан.** Единство в борьбе с терроризмом: рекомендации по глобальной контртеррористической стратегии // Доклад Генерального секретаря ООН на 60-й сессии ГА ООН, 27 апреля 2006.- С. 3.
5. **Морозов А. М.** Современный терроризм: основные определения // Проблемы безопасности личности, общества, государства. – 2006.- № 5.- С. 33 - 39.
6. **Сафонов А. Е.** О международном сотрудничестве в борьбе с терроризмом // Право и безопасность. – 2003. - № 3 - 4. - С. 16 - 18.
7. **Нетаньяху Б.** Война с терроризмом: Как демократии могут нанести поражение сети международного терроризма: Пер. с англ. – М.: Альпина Паблшер, 2002. – 207 с.
8. Business Versus Terror by David J. Rothcopf – <http://www.foreign-policy.com/issue-mayjune-2002/rothcopf.html>.
9. **Толипов Ф.** Борьба с терроризмом и дилемма безопасности // Центральная Азия и Кавказ. – 2002.- № 6. – С. 11 - 18.
10. **Will Hutton.** The World We're In. Little, Brown, 2002, p. 6.
11. A Secure Europe in a Better World. European Security Strategy. Brussels, 12 Dec. 2003.
12. United Nations Chronicle. New York, 2000, № 3, p. 59.

13. **Беглова Н. С.** Терроризм: поиск решения проблемы // США: экономика, политика, идеология. – 1991. – № 1.- С. 31 - 43.

14. Концептуальный проект. Модель Национальной программы противодействия терроризму и экстремизму / В. С. Горбатюк, М. Г. Гуцало, В. В. Титов, А. С. Шаповалов. – К.: МАЕ, 2005. - Свидетельство о регистрации авторского права № 13982 от 29.08.2005.

15. Глобальная контртеррористическая стратегия Организации Объединенных Наций / Проект резолюции, представленный Председателем Генеральной Ассамблеи 6 сентября 2006 года. – С. 2.